

1974

Vóór dat dit orgel in 1897 in Havelte werd geplaatst had het al een lange geschiedenis in twee kerken in Assen achter zich.

Veel gegevens hierover putte ik uit een studie over orgels in Drenthe van W.D.v.d.Kley en W.H.Zwart en ook veel belangrijke gegevens vond ik in het Rijksarchief te Assen.

Er is tot nu toe altijd gedacht, dat dit orgel het eerste werkstuk was van de bekende Groninger orgelbouwer P.van Oeckelen. Het werd in 1819 geplaatst in de voormalige Kloosterkerk in Assen; maar pas omstreeks 1940 trad van Oeckelen als zelfstandig orgelbouwer op. Voordien werkte hij als knecht bij de orgelbouwer T.W.Timpe in Groningen. Bekend is ook dat van Oeckelen tot 1884 het orgel in Assen in onderhoud had. Als hij toen al oud was, lijkt het niet mogelijk, dat hij al in 1819 zelfstandig dit orgel gebouwd kan hebben. Bovendien is er in het huidige orgel in Havelte materiaal aanwezig, dat zeker stamt uit de 18e eeuw. Het orgel, dat in 1819 in Assen werd geplaatst was toen waarschijnlijk al een verbouwd en/of vernieuwd ouder instrument. Helaas is niet bekend waar en door wie het werd gemaakt en ook een bouwbestek is nooit gevonden.

In 1819 werd het in Assen in de Kloosterkerk met muziek en zang ingewijd door Ds Reddingius, met als tekst Ps.34 vers 4. Organist was toen: Wilhelm Hauff. Volgens uitspraken in het tijdschrift "Amphion" van 1819 was het orgel "byzonder schoon van toon" en werd het verder zeer geprezen. Het orgel bezat toen nog slechts één klavier en de dispositie was als volgt:

bordon 16'	roerfluit 4'	quint 6'
prstant 8'	superoctaaf 2'	
holpijp 8'	flageolet 1'	
viola di Gamba 8'	mixture 3-4 sterk	
octaaf 4'	trompet 8'	

De kosten bedroegen toen tussen f.2000.- en f.3000.-

Er werd toen al ruimte gelaten voor een eventueel tweede klavier.

In 1848 werd door G.W.Lohman, die toen het onderhoud van het orgel had, het volgende gerapporteerd aan de kerkeraad in Assen:

"Viola di Gamba is een onbruikbare stem - te vervangen door salicionaal 8'
Quint 6' ook onbruikbaar en te vervangen door quint 3'
Roerfluit 4' geeft niet het geluid van die stem - te vervangen door ged.fluit 4'
Flageolet voldoet niet aan die benaming - te vervangen door eventueel een gemshoorn.
De windlade is vol gebreken.

Hierna in 1848 werd het orgel door P.van Oeckelen overgeplaatst naar de nieuwe kerk in Assen, waarvoor hij inclusief schoonmaken, intoneren en verbeteren f.350,- ontving.

Volgens een archiefstuk van 4 juni 1853 (getekend door J.Meyboom) verklaart deze: "dat de Heer van Oeckelen het orgel weer in stand heeft gebracht en volmaakt goed is".

In dat zelfde jaar werd begonnen met een financiële actie voor het aanbrengen van een tweede klavier, omdat bleek dat het orgel voor de grotere, nieuwe kerk te weinig volume had. Er werden voor f.1200.- aandeeltjes van f.25,- uitgegeven, waarvan er jaarlijks op 1 mei 4 stuks zouden worden afgelost. Een ieder kon slechts maximaal één aandeel krijgen. Bij de intekenaren vond ik in het archief bekende Drenthse namen o.a. van Holte tot Echten; Hiddingh; de Vos v. Steenwijk; v. Gorcum; Gratama.

Ook in 1853 beginnen met van Oeckelen de onderhandelingen over de eventuele dispositie van het nieuwe orgel.

Bylage 1

Bylage 2

Van 28 oktober 1853 is er een brief van van Oeckelen waarin hij voorstelt een prestant 16' discant en/of dulciaan te plaatsen met een vrij pedaal.

Op 11 november stelt van Oeckelen voor nieuwe frontpijpen te plaatsen van tin voor een extra bedrag van f.300.- Daartoe is helaas nooit besloten, want tot op heden zijn de frontpijpen van zeer zwaar lood. In de loop der tijden dreigden deze in elkaar te zakken en ze zijn later uit nood opgehangen aan de bovenkant van de kast.

Op 24 november schrijft van Oeckelen als er (zoals waarschijnlijk gevraagd werd) een prestant 16' geplaatst wordt de viola di gamba moet vervallen. Meerkosten + f.250.-

Op 28 november stelt van Oeckelen voor het bestaande klavier voor:

prestant 8'	fluit 4'
bourdon 16'	sup. octaaf 2'
viola di gamba 8'	flageolet 1'
holpijp 8'	mixture 3-4 sterk
nachthoorn 4'	trompet 8'
octaaf 4'	

In een brief van 10 december 1853 vraagt van Oeckelen om nog enig uitstel met de aanvang van zijn werk in Assen, omdat hij op dat moment werkt aan de restauratie van het orgel in de Martinikerk in Groningen, waarvan met de a.s. Kerstdienst minstens één klavier weer bespeelbaar moest zijn. Wel stelt hij in dezelfde brief voor om in de a.s. week de nieuwe blaasbalg per wagen vanuit zijn werkplaats in Groningen naar Assen te brengen en de frontpijpen dan mee terug te nemen om te slijpen.

In het bestek van 16 december 1853 voor de uitbreiding lezen we:

Op de nieuwe windlade zullen worden geplaatst:

1. Holfluit 8 voet; - twee octaven gedekt, de volgende opene, wijd van mensuur; groot octaaf; - wagenschot.
2. Nachthoorn 4 voet.
3. Fluit 4 voet.
4. Viola di Gamba 8 voet (vanaf Groot F de vijf laagste toonen te ontleenen uit de Holfluit.)
5. Fluit 2 voet.
6. Dulciaan 8 voet (gehalveerd)

In de dispositie van het aanwezige Orgel zullen worden veranderd en vernieuwd de volgende stemmen:

1. Voor de Viola di Gamba 8 voet, te plaatsen Prestant 16 voet discant
2. Voor Flageolet 1 voet een Salicimaal 8 voet, waarvan het Groot octaaf kan worden gevonden uit de aanwezige houten pijpen van de Viola di Gamba.
3. Een geheel nieuwe Trompet in de ~~bas~~ naar een ~~heter~~ mensuur van lepels, stevels en corpora's; de discant zoo veel mogelijk naar die van de ~~bas~~ te intoneren.

De spetie tot de pijpen op beide windladen, welke in gemelde dispositie niet van hout zijn opgegeven, zullen uit een mengsel van één derde tin en twee derde lood bestaan.

De houten pijpen zullen geploegd en met houten nagels in elkander worden gemaakt en van binnen met roodbolis en lijm worden uitgeverwd en de voorstellen met leder en koperen schroeven worden vastgelegd, om ten allen tijde de intonatie te kunnen regelen. Al het binnenstaande pijpwerk zal zoo geregeld en ruim op de windladen worden geplaatst, dat geene den anderen in de uitspraak hinderlijk zijn en men op eene gemakkelijke wijze bij iederen pijp kan komen om te stemmen; terwijl de grootste opene labiaalpijpen van stemlappen zullen worden voorzien, welke boven in ieder dier pijpen zal moeten worden gesoldeerd.-

De mondstukken en tongen van de Trompet 8 voet en van Dulciaan 8 voet, zullen van het best geslagen geel koper zijn; de grootste mondstukken dezer beide stemmen zullen

met tinnen platen, met leder bevoederd, worden belegd; terwijl de stemkrukken ter bekwamer dikte, van geel koperdraad zal genomen worden.

bijlage 4 Uit een toevoeging aan het bestek in 1854 blijkt echter dat de dispositie toch anders werd gemaakt.
"op vorenstaande bestek en condities navolgende wijzigingen en bijvoegingen te hebben gemaakt:

- 1e. de fluit 4 voet zich bevindende in het thans aanwezige orgel moet worden veranderd in eene gedekte quint 3 voet
- 2e. de dispositie van de registers op de nieuwe windlade zal zijn als volgt:
 - 1e. Holpijp 8 voet
 - 2e. Holfluit 8 voet te beginnen met klein G.
 - 3e. Viola di Gamba 8 voet te beginnen met groot F;-de onderste toonen sprekende uit de Holpijp.
 - 4e. Nachthoorn 4 voet.
 - 5e. Gedekte fluit 4 voet.
 - 6e. Fluit 2 voet.
 - 7e. Flageolet 1 voet, deze van de thans aanwezige windlade op de nieuwe doen te plaatsen.
 - 8e. Dulciaan 8 voet.

Over de blaasbalgen zegt het bestek van 1853:

De blaasbalg, welke er uit hoofde van een tweede Orgel of Clavier, moet worden bijgevoegd, ten einde genoegzame voorraad van wind te erlangen, zal van gelijke grootte en inhoud worden gemaakt als de thans aanwezigen, van best droog wagenschot; de fundament- en bovenbalk, zal mede van eiken hout moeten zijn ter hoogte van elf duim; de laatste bij wijze van een raam, suffisant op het bovenblad worden bevestigd met lijm en houten nagels.

De valten en vouwen zullen uit eene breedte van 13 streeps wagenschot worden genomen, van binnen zoowel als de bladen der balgen met lijm en roodbolis worden uitgeverwd.-De onder- en bovenvalten worden van binnen zoowel als van buiten en op de bladen, met wit leder verbonden, waarna dezelve vervolgens weder met leder worden voorzien; terwijl de broeken of zwikkels van daartoe geschikt leder zullen genomen worden.

De balg zal omkleed worden met randen van 13 streeps wagenschot.

De uiteindelijke dispositie van het orgel werd dus:

Manuaal I.	Manuaal II.
prestant 8'	holpijp 8'
bourdon 16'	holfluit 8'
salicionaal 8'	viola da gamba 8'
holpijp 8'	nachthoorn 4'
quint 6'	fluit 4'
octaaf 4'	fluit 2'
fluit 4'	dulciaan 8'
octaaf 2'	flageolet 1'
prestant (disc) 16'	
mixture 3 en 4 sterk	
trompet 8'	

(de quint 6 blijkt later een quint 3 te zijn, die dus ergens buiten een bestek om is veranderd; zie ook voorstel Lohman)

Tot 1884 heeft van Oeckelen ook het onderhoud van het orgel gehad. Uit 1887 vonden we een kwitantie, groot f. 20,55 van C.W. Snelleman te Groningen voor stemmen en reparatie. Deze Snelleman had tot 1894 het onderhoud.

Aangezien het orgel voor de Grote Kerk in Assen toch niet beviel besloot men daar in 1894 tot de aanschaf van een geheel nieuw instrument, dat werd gebouwd door de fa L. van Dam en Zn te Leeuwarden voor f. 5.500,-

Voor het oude orgel waren destijds diverse gegadigden:

G.F. Juriaansz te Amsterdam (brief 3-2-1896)

Flentrop, Koog a/d Zaan (brief 26-2-1896)

Hervormde Kerk te Norg (brief 5-3-1896)

Hervormde Kerk Helmond (brief 10-4-1896)

Het werd uiteindelijk voor f. 300,- eigendom van de firma van Dam.

Deze verkocht het in 1897 aan de Hervormde Gemeente van Havelte.

In De Kerkelijke Courant van 8 mei 1897 is te lezen over de inwijding van het eerste orgel, geplaatst door de fa van Dam te Leeuwarden voor f. 1000,- (waarvoor het ook werd nagezien en hersteld) Beping door een lid van de familie van Dam en zang door Mevrouw O.(?) sopraan te Assen. De inwijdingspreek ging over Psalm 84 vers 2.

De dispositie van het orgel was toen:

Manuaal I	Manuaal II
✓ prestant (disc.) 16'	✓ holfluit 8'
- bourdon 16'	✓ open nachthoorn 4'
- prestant 8'	✓ viola di gamba 8'
✓ holpijp 8'	✓ fluit 4'
✓ salicionaal 8'	✓ fluit 2'
- octaaf 4'	✓ dulciaan 8' (gehalveerd)
+ fluit 4'	
✓ quint 2 2/3	
- octaaf 2'	- van 1819
- mixture 3-4 sterk	✓ van 1854
- trompet 8'	+ van 1897

Tot de algehele kerk-restauratie, die in 1920 begon, is er niets met het orgel gebeurd. Tijdens deze vijf jaar durende restauratie, waarbij het kerkegebouw gedurende lange tijd zonder dak geheel open lag, heeft het orgel zwaar geleden. Het werd afgebroken en bleef in de kerk liggen. Na gereedkomen van de bouw in 1925 is het onder toezicht van Monumentenzorg weer opgebouwd. Van deze restauratie is in het kerkarchief te Havelte niets terug te vinden. Waarschijnlijk zijn deze stukken bij de latere restauratie in 1940 in het bezit geweest van de adviseur Mr Bouwman te Rotterdam, waarvan bij het bombardement alles schijnt verloren gegaan te zijn.

De orgelgalerij werd bij de kerkrestauratie versmald. De blaasbalgen, die tot die tijd achter het orgel op de galerij stonden werden noodgedwongen verplaatst naar boven op de toppen van de kerk-gewelven. Er was nog steeds een orgeltrapper nodig, omdat er nog geen elektrische kabel tot bij het kerkegebouw liep. Deze toestand bleef gehandhaafd tot de volgende restauratie van het orgel in 1939-1940.

Het onderhoud was gedurende die tijd in handen van T.v.d.Molen te Steenwijk. In een brief van hem gedateerd 26 maart 1936 schrijft hij aan Ds Oort te Havelte, dat reparatie van de 4 ouderwetse blaasbalgen boven de gewelven verder geen zin meer heeft en dat er nodig een nieuwe geplaatst moet worden, liefst naast het orgel en dan met een electro-motor. Ook de lange luchtkoker, die langs en door de torenmuur naar boven liep kon niet meer afdoende worden hersteld. Voor ca f. 500,- was volgens hem de zaak goed op te kanppen.

In 1937 is ook de Groninger orgelbouwer A. Doornbos met het orgel bezig geweest. Deze werkte toen ook aan het orgel van de Herv. Kerk te Ruinen. Van hem zijn diverse voorstellen tot restauratie met prijsopgaven en schetsen nog aanwezig. Blijkbaar is men op de voorstellen van deze Groninger nooit ingegaan. Wel gaf hij diverse ernstige fouten van het orgel aan. In de eerste plaats de zeer slechte staat van de blaasbalgen en verder veel verkanking van ijzeren abstract-draden en die te vervangen door bronsdraad; opnieuw te lijmen houten pijpen; lekken van de

bijlage 5

bijlage 6
A-E

windladen; diverse pijpen te herstellen; divers snijwerk van het front te vernieuwen. Hij kon toen alles weer herstellen voor f. 950,-

Bijlage 7
In een brief van 24 september 1937 aan de Synode zeggen de Kerkvoogden van Havelte o.a. dat de herstellingen van 1920-1925 niet afdoende zijn gebleken, zodat binnenkort belangrijke herstellings-werkzaamheden moeten worden verricht.

8
In november 1938 schrijft de technisch orgel-deskundige van de vereniging van Kerkvoogden in Drenthe, de heer K.M. Luyten te Rotterdam, een rapport over het orgel, dat luidt:

Toestand orgel: Manuaalklavieren zit ruimte in. Peddaalklavier slecht, heeft te weinig toetsen, bij eventueel vergroten is ook het wellenbord te klein. Mechaniek zit veel ruimte in, niets bevoerd, winkelhaken, houten en ijzeren wellenarmen onbevoerd, oogjes onbenaaid, alles erg uitgesleten, koperdraad slecht, is zelfs ijzerdraad gebruikt. Laden heel lek, grote doorspraak, zodat pijpen nooit goed te stemmen zijn indien deze niet grondig hersteld worden. Op ventielen drie lagen leer aangebracht, toch sluiten zij niet goed meer af. Pulpeten zeer poreus. Pijpwerk over't geheel niet slecht, hoewel er wel enkele dunne bij zijn. Stemming en intonatie zeer slecht. Van Prestant spreken vele pijpen niet. Van Trompet en Dulciaan spreekt niet ene pijp, deze zijn zeer slecht en niet meer te herstellen. Het orgel is zeker waard dat het grondig gerestaureerd wordt, dit vraagt echter een flink bedrag; een "goedkopere" uitvoering is geld weggegooid, daar restauratie zonder grondige laden-restauratie geen zin heeft.

9
Op 6 mei 1939 constateert de Havelter kerkvoogdij in een brief, dat het orgel niet meer bruikbaar is en dat er f. 2000,- geleend zal moeten worden voor de herstelling.

10
11
In december 1939 maakt de Groninger orgelbouwer Mense Ruiter een bestek voor de grondige restauratie onder toezicht van de Nederl. Klokken- en Orgelraad, met als adviseur de heer A. Bouwman te Rotterdam. Naast het interieur krijgt ook de orgelkast een goede beurt. Behalve het front (dat nog steeds niet het volle, mooie snijwerk heeft) wordt er een geheel nieuwe kast om het orgel gebouwd. Ook de zoldering van de kast blijft oud. Verder adviseert Mense Ruiter (23-4-1940):

10
Om het de organist wat gemakkelijker te maken is het gewenst om het pedaal iets in de vloer te laten zakken, het pedaalwellenbord daarnaar in te richten en de orgelbank iets te verlagen. De organist zou dan een veel betere houding krijgen bij het spelen. De organist moet nu teveel voorover zitten en wordt daardoor in z'n vrije beweging gehinderd. Voor 35 à 40 gulden is dat ook klaar te krijgen.

10
Indien de buitenkant van uw orgel nu zo aangepakt wordt dan is uw gehele orgel weer voor een honderd jaar klaar. Bij mij in de werkplaats geldt altijd: wat je doet, doe dat goed en als iets een keer goed gedaan is dan ben je eraf, dan is het klaar.

Dat "voor een honderd jaar klaar" was door hem wel veel te optimistisch gezien. Immers nu, in 1974, na 34 jaar, verkeert het gehele orgel al weer in een zeer slechte staat. Was die restauratie van 1940 wel zo goed als Mense Ruiter zelf zegt?

Intussen is de dispositie van het orgel iets gewijzigd:

Manuaal II, de Open-nachthoorn 4' is vervangen door: Quintadena 8' en inde mixtuur is in plaats van de 2 voet een tersrij geplaatst. Mense Ruiter merkte ook al op, dat de Prestant 16' niet origineel zou zijn. De plaats ervoor is te klein en de borden in de windlade zijn aan de kleine kant. Daar zou een kleine labiaal-stem of een tongwerk hebben kunnen staan.

De blaasbalg is in 1940 naast het orgel komen te staan, maar nog wel met een orgeltrapper. De zware loden frontpijpen zijn om inzakken te voorkomen nu aan de bovenkant opgehangen aan de kast. Van het lofwerk, dat het front destijds heeft gesierd werd niet alles weer aangebracht. Diverse originele oude delen ervan zijn nog los aanwezig.

bijlage 14 Op 20 november 1940 werd het orgel goed gekeurd door A.P.Oosterhof te Leeuwarden. Hij merkt op: de orgelbouwer Mense Ruiter heeft in alle opzichten aan het beste voldaan. Bijzondere zorg heeft hij besteed aan de restauratie van het pijpwerk. Vele registers, die te korte pijpen hadden, heeft hij laten opschuiven en nieuwe pijpen laten bijmaken. Dit kwam hem op hogere kosten. Ook de intonatie is volgens het in het bestek omschreven klankkleur geschied. Wij wensen u geluk met het herstel van dit orgel, dat ook in historisch opzicht niet onbelangrijk is.

bijlage 16
17 In april 1941 vraagt Monumentenzorg aan de Havelter kerkvoogdij hoe het staat met de door hen in 1939 goedgekeurde restauratie van het kerkorgel. De kerkvoogdij moest toen op 5 mei 1941 aan Monumentenzorg mededelen, dat restauratie inmiddels had plaats gehad in 1940 onder toezicht van de Nederl. Klokken- en Orgelraad.

18 Vanaf 1940 is het onderhoud en het stemmen ook opgedragen aan Mense Ruiter. In 1958 heeft deze een elektrische windvoorziening aangebracht en was de orgeltrapper overbodig. Jaren lang is dat geweest: Jan Ellen uit het Diaconiehuis in Havelte.

Organist was vele jaren meester De Vries uit Havelte; in 1950 was het J. van Vliet uit Meppel. Daarna was meester Huisman uit Wanneperveen tot 1970 de bespeler. Hij werd toen in 1970 opgevolgd door de 16 jarige Gerrit van Werven uit Meppel, die nu nog de organist is.

G. van Werven
Stationsweg 17
Meppel